

La vigència del mite en la cultura contemporània

Jordi Berrio

Universitat Autònoma de Barcelona
Departament de Periodisme i de Ciències de la Comunicació
08193 Bellaterra (Barcelona). Spain

Resum

El mite es pren com una manera d'explicar el món i donar sentit a la vida, paral·lela a les pròpies de la filosofia i la ciència. S'argumenta que no és una manera de pensar que correspongui necessàriament a les societats primitives, sinó que continua vigent actualment. Les indústries culturals són els agents principals a l'hora de generar les noves fabulacions i d'eleva a la categoria de famosos els artistes, polítics, reis i princeses, els quals componen una mena de *star system*. La mítica contemporània està abocada al present i també al futur mitjançant la ciència-ficció.

Paraules clau: mite, religió, ciència, filosofia, cinema, televisió, literatura, ciència-ficció.

Abstract. *The Presence of Myths in Contemporary Cultures*

Myths are seen as a way to explain the world and give sense to life, a parallel manner proper to science and philosophy. The article argues that this type of thought isn't necessarily exclusive to primitive societies and just how it's still currently valid. Cultural industries are the main agents in the creation of new fables and the process of turning artists, politicians, kings and princesses into celebrities, in the manufacturing of the star system. Contemporary myth is bound to the present but also to the future by means of science fiction.

Key words: Myth, fable, religion, philosophy, cinema, television, literature, superstition.

Sumari

Un advertiment a mode de pròleg

El text que el lector té a les seves mans no és més que un intent, limitat i provisional, d'encetar una reflexió sobre un tema poc tractat —o mal tractat, més ben dit—, que es refereix a la vigència o no, als nostres dies, del pensament mitològic. No hi trobarà, doncs, més que uns esbossos un xic inconnexos que tenen com a finalitat principal la d'animar els estudiosos de la cultura con-

temporània a aprofundir sobre un tema que no dubtem a qualificar de molt important per assolir una autoconsciència consistent, absolutament necessària per a l'home contemporani.

Sobre la noció de mite

Parlar de mite en general resulta difícil, perquè aquesta és una noció poc definida i més aviat intuïtiva. Aquesta afirmació pot semblar estranya, si hom constata l'enorme quantitat de bibliografia que existeix dedicada a estudiar-los dels diferents punts de vista i disciplines. Però el fet és que, en repassar els treballs dels autors més importants, hom arriba a la conclusió que no sabem ben bé a quina realitat ens referim en parlar dels mites, atès que resulta difícil, manta vegades, distingir-los dels contes tradicionals, de les sagues de caràcter històric, les llegendes i les gestes heroiques. També resulta difícil, per no dir impossible, escatir totes les relacions i diferències, si és que n'hi ha, entre mite i religió¹. És evident que totes les religions contenen elements mítics, però també n'és que no s'hi redueixen. Les religions del nostre entorn cultural contenen un nucli transcendent d'experiència personal que configura un àmbit autònom, per bé que sovint estiguin vestides per un conjunt de narracions que sí que podem considerar que tenen un caràcter mític. Precisament, és aquesta darrera dimensió la que fonamenta la creença religiosa popular.

És així, doncs, que si és difícil tractar els mites en general de forma solvent, encara ho és més si pretenem copsar els continguts mítics de la cultura de masses. El fet de voler parlar de mites fent referència a la cultura contemporània, pot semblar que és una tasca forassenyada i fins i tot una contradicció palesa. D'antuvi hem de dir que existeix una tradició culta que situa els mites en el pensament primitiu, segons la qual vindrien a ser la forma de concebre el món i el lloc que els homes hi ocupen pròpia de les societats que encara no tenen una literatura escrita. Segons aquesta tesi, els mites constituïrien el nucli cultural, a partir del qual es desenvoluparien, per negació, la religió i la filosofia; i per evolució, en canvi, la literatura, tant la popular com la culta. Si això fos així, els mites només restarien com a vestigis rudimentaris, per bé que fonamentals, del nostre passat cultural, i serien negats per les explicacions que ens proporcionen, cadascuna al seu nivell epistemològic, la religió, la filosofia i la ciència.

Un altre aspecte important és si realment es pot fer distinció entre les narracions que considerem que són de caire mitològic i els contes populars o les sagues que existeixen en totes les cultures, per un cantó, i la religió, per un altre. És que els mites tracten només de temes religiosos? No sembla que sigui així. Si prenem com a model la nostra mitologia —que és la més coneguda i la que tenim més a mà gràcies a les narracions literàries que en van fer els autors antics—, veiem que hi ha relats en els quals intervien déus i semidéus i tota una sèrie de personatges que hem de situar dins la religió. Però, tot seguit,

1. G.S. KIRK, *La naturaleza de los mitos griegos*, Barcelona: Labor, 1992, p. 11-24.

veiem que els grans poemes èpics que ens serveixen com a models també contenen narracions que s'assemblen més a contes o a històries d'herois que no pas a temes de tipus religiós. No hi fa res que els herois de la guerra de Troia tinguin com a amics i enemics déus o deesses, les trames de les narracions poden no ser específicament religioses.

Comptat i debatut, les diferències que hi pugui haver entre els contes populars, les sagues heroiques i els temes religiosos, d'una banda, i el que acostumem a considerar mites, d'una altra, són tènues. Probablement, podem arribar a la conclusió que hom ha tendit a creure que són mites les narracions de caire religiós i ritual, així com també les que tenen un contingut *seriós* que les fa anar més enllà de la rondallística popular. Sovint s'hi refereixen la manera com s'originen les coses. Tracten sobre l'origen del món, de les comunitats culturals o simplement de ciutats o institucions. Generalment, tenen un caràcter intemporal. Quan són mites originaris estan situats en temps anteriors indeterminats. Per als déus el temps no compta: només se'ns diu com van néixer, les seves relacions amb els humans ancestrals i també llur intervenció ocasional en els fets del present.

En un principi, els relats històrics no són mítics, però en enriquir-se amb els elements que la tradició hi afegeix, sense que es tingui constància de la seva veracitat, adquireixen la condició de mites. Així, tenim que Sant Jaume és, segons sembla, un personatge històric, però la seva intervenció a la península Ibèrica a favor dels cristians en les lluites que lliuraven contra els sarraïns és clarament una fabulació que el converteix en un personatge mític. Una cosa anàloga passa amb Robin Hood: la majoria de les accions que li són atribuïdes són una simple fabulació. De la mateixa manera, el que la tradició popular diu del Comte Arnau, encara que pugui ser referit a algun personatge històric, no deixa de ser una llegenda o una gesta heroica.

No és possible fer una definició precisa del que són els mites, per bé que les precisions anteriors ens poden ajudar a tenir un esbós de la naturalesa que els atorguem i una idea vaga de les funcions que realitzen. Cal, però, advertir que, per a la nostra comesa, no emprem una definició, sinó una mena de visió pragmàtica del fenomen.

Considerarem que el pensament mític és això: una manera de pensar, una mena de racionalitat que no es regeix pels cànons de la lògica filosòfica ni pels de la constatació empírica, sinó que segueix la forma del pensament popular. Els mites se'ns presenten com a intents de donar sentit al món que envolta els humans; ens pretenen explicar els orígens i les relacions que hi ha al si del món social. Els mites són fabulació perquè sempre tracten sobre aquelles entitats i temes que no tenen explicació empírica ni demostració racional. Inventen personatges o divinitats a les quals, nosaltres, els moderns, atribuïm unes funcions simbòliques. És així que en els mites pelasgues de la creació es parla de la deessa Euríome, sortida del caos, i de la serp Ofió, que la fecundà².

2. R. GRAVES, *Los mitos griegos*, Madrid: Alianza Editorial, 1985, 1er vol., p. 29.

En el mateix ordre de coses, el mite de Prometeu explica com aquest tità donà el foc del saber als humans, per la qual cosa Zeus el castigà. Ens podem prendre tots dos mites com una forma fantàstica d'explicar els orígens del món i la cultura que no contradiu les descripcions més precises que se'n puguin fer. És important que distingim els mites de la superstició. Els mites no són històries falses, sinó fabulacions incontrastables que pretenen ordenar la realitat, que és càdica per ella mateixa. Aquesta és la raó per la qual se situen fora de la ciència i de la filosofia, a les quals, tanmateix, no contradiuen. Prova d'això és que Plató no dubtava d'emprar els mites en els seus diàlegs i els destinava a realitzar una funció didàctica. En canvi, les supersticions són explicacions, tècniques i rituals sempre falsos, en el sentit que mai no obtenen el que pretenen, si no és a través de l'efecte psicològic que la creença pugui tenir. Que la deessa Atenea va sorgir del cap de Zeus, amb tota la seva armadura, tot fent un crit potent, no es pot dir que sigui una narració falsa ni vertadera, sinó una manera fantàstica, al·legòrica, d'explicar un tipus de naixença. En canvi, que una determinada oració o acte ritual pugui curar una determinada malaltia és una falsedat.

Els mites poden contenir temes amb un gran i pregon sentit, però no es refereixen a res concret i, per tant, no es poden ni afirmar ni negar. Estan fora de la ciència, però no la neguen; de fet, poden coexistir-hi, perquè es mouen en plans epistemològics paral·lels. En canvi, les supersticions són negades positivament pels coneixements científics —i pels empírics, fins i tot— que funcionen en la vida ordinària. Una persona assenyada, que ordeni la seva vida a través del sentit comú, mai no acceptarà les supersticions; la seva cultura, en canvi, estarà impregnada per multitud de creences de tipus mític, i no per això serà titllada d'irracional. Els mites i la ciència són maneres diferents de significar el món; els primers per fabulació, la segona per coneixement.

Una qüestió important que cal resoldre rau a esbrinar si podem parlar de mites referits als temps contemporanis o si, contràriament, pertanyen als estadis primitius de l'evolució cultural de les comunitats. Respondre-la en un sentit o en un altre significa partir d'una concepció determinada no només del mite, sinó també de la filosofia i de la ciència. El tema es refereix no tant a si els mites tradicionals continuen tenint vigència —encara que també—, sinó, més aviat, a si seguim confeccionant nous mites i llegendes, glorificant heroïes i deïfificant les heroïnes del nostre temps. No dubtarem a refermar aquesta darre-ra afirmació, car l'evidència ens mostra que als nostres dies el pensament mític continua essent vigent.

A partir d'aquesta concepció, és possible de considerar que el pensament mític és intemporal, que ha acompanyat la humanitat des de sempre i que segueix actualment tan actiu com en qualsevol altra època històrica. Per tant, ens apartem dels qui pensen que els mites corresponen estrictament a les comunitats primitives de tradició oral. El que és evident és que, en desenvolupar-se la cultura i les seves mediacions, les narracions de tipus mític canvien i s'adapten a les noves condicions, però conserven el seu sentit fonamental. Partirem, doncs, de l'afirmació, a la qual atorgarem categoria de postulat, que el pensa-

ment mític segueix funcionant als nostres dies. El que intentarem en aquest text és precisament ressaltar els continguts mítics de les formes culturals contemporànies, tot distingint les característiques que prenen en comparació amb les mitologies clàssiques, que són les que serveixen normalment de model.

Començarem amb una afirmació que pot semblar paradoxal: les antigues narracions de la cultura clàssica han perdut vigència en les societats desenvolupades actuals. La cultura clàssica va desapareixent progressivament dels ensenyaments bàsics que reben els joves. Les referències als déus i als herois clàssics ja no formen part de l'ideari col·lectiu. Qui es recorda de Zeus o d'Atenea a l'hora de fer citacions al·legòriques sobre les divinitats? Qui esmenta Aquil·les o Àiax com a models heroics? Ningú no esmenta Penèlope com a símbol de la fidelitat femenina, ni recorda l'astúcia d'Ulisses. El mateix està passant, tot i que d'una manera menys clara, amb els personatges i les històries de la mitologia cristianojueva. Els joves no coneixen les narracions bíbliques, especialment els de les societats catòliques, ja que mai no hi ha existit una tradició popular prou consolidada de lectura de les Sagrades Escriptures. D'altra banda, els ciutadans corrents ja no contempen els astres. Per començar, no es poden veure des de les grans ciutats, on es concentra la majoria de la població. Fora de les aglomeracions urbanes no hi ha més que jardins agrícoles o forestals. Els habitants dels països desenvolupats viuen dins d'una bombolla cultural, i la naturalesa no és més que un conjunt d'entitats i éssers estranys que hem de dominar —i que, si professem una ideologia preservacionista, cal, a més, protegir. Els cicles de la Lluna ja no regeixen l'agricultura industrialitzada; els mariners fixen llurs posicions als oceans a través de les indicacions que els envien els satèl·lits artificials. En el seu conjunt, les aproximacions que fem a la naturalesa terrestre o als astres neixen majoritàriament del que ens diuen les diverses ciències; rarament brollen d'una manera primària, de les nostres percepcions i sentiments o de les creences ancestrals. Això no treu que, recentment, s'hagi produït un renaixement de moltes supersticions.

Directament relacionats amb els mites hi ha els rituals. Els entendrem primàriament com les normes que regulen determinades seqüències d'actes que tenen virtualitats de caire màgic, mític o religiós. Però, d'una manera més genèrica, podem estendre la noció cap a les normes que regulen actes de caràcter simbòlic. D'aquesta manera, els rituals es converteixen en les manifestacions perceptibles dels mites³ i, naturalment, de tot allò que simbolitzen. Per tant, podem dir que hi ha rituals religiosos, però també polítics i acadèmics, com per exemple les frases i els juraments que han de fer els polítics a l'hora de prendre possessió de llurs càrrecs, o la manera com un aspirant arriba a la condició de doctor en les universitats. Molta de la nostra conducta quotidiana està ritualitzada sense que en tinguem una consciència clara.

Doncs bé, els rituals rancis tendeixen a esvair-se. Ja no es conserven les tradicions que servien per remarcar la pregonesa còsmica de la sembra i recol·lec-

3. R. MAY, *La necesidad del mito. La influencia de los modelos culturales en el mundo contemporáneo*, Barcelona: Paidós, 1992, p. 50.

ció dels fruits. Tot això, quan es manté, ha perdut la seva antiga força simbòlica. Les festes tradicionals es perden i, en el cas que es conservin, han perdut el sentit que tenien antigament. En aparent contradicció amb les afirmacions anteriors, hi ha el fet que els joves tornen a mostrar interès per moltes de les manifestacions tradicionals que estaven en perill de desaparició; tanmateix ho fan a la recerca d'unes relacions humanes que dominen en els ambients urbans on s'estan. Al País Valencià, per exemple, es conserven les festes dels correbous; probablement se'n fan més que mai, però ara són un simple divertiment i han perdut els simbolismes que tenien antigament. El món actual perd progressivament els antics símbols. El professor universitari ja no és un ésser llunyà vestit amb toga, que fa les classes des de la càtedra. És simplement un funcionari, algú a qui els alumnes exigeixen els seus serveis, igual com ho farien amb el dependent d'una botiga.

La ciència i la tecnologia, les relacions econòmiques i, en general, la laïcització de la vida actual ens allunyen dels mites i dels rituals que han donat sentit a la nostra cultura durant molts segles. Però el problema rau en el fet que ni la ciència ni les relacions econòmiques imperants no són encara capaces de satisfer totes les necessitats que tenen els humans. La ciència ens ha obert expectatives insospitades en altres temps; ens permet comprendre millor tant la realitat que ens envolta com a nosaltres mateixos. Però els humans no només volem comprendre, sinó, a més, connotar, valorar, cosa que la ciència no fa ni es proposa de fer, atesa la seva naturalesa epistemològica.

L'economia actual ens fa viure amb un confort com mai no havien sospitat els nostres antecessors. Encara que molts no ho creguin, el fet és que mai no s'havia creat tanta riquesa ni tampoc s'havia repartit millor. El sentit comú ens ha de fer pensar que els béns que ens proporcionen la ciència i l'economia actuals s'han de preservar. Tanmateix, amb això, que és molt, no n'hi ha prou. L'esperança de vida de la humanitat en els propers anys arribarà fins als cent vint anys, i no cal dir que la vida és un bé per ella mateixa, però el problema que tenim i que tindran els nostres descendents és el d'assolir una existència plena, lliure i feliç. Aquesta és una aspiració que la humanitat ha d'assolir també per uns altres camins. El coneixement i el benestar material són indispensables, però no són suficients.

Deixant de banda les qüestions de tipus econòmic i polític, per centrarnos en el que ens ocuparà aquí, hem de dir que ens cal trobar un equilibri entre la racionalitat científica i filosòfica i la fabulació mítica. Es tracta de dues maneres de pensar que es complementen, tot i que des d'un cert punt de vista puguin ser contradictòries. Es complementen perquè les quals tracten sobre les qüestions que es poden comprendre i a través de les quals els homes poden dominar la realitat natural, i l'altra tracta sobre el que només pot ser imaginat o evocat. Trobar l'ús més adient d'aquestes dues formes de racionalitat és un dels reptes cabdals que té plantejada la cultura contemporània —un dels objectius que la nostra civilització ha maldat per aconseguir des de l'antiguitat. Al frontispici del temple de Delfos hi havia inscrita la frase «Res en excés», i aital divisa és tan vàlida ara com quan la van escriure els hel·lens.

La ciència ens explica com és el món, però no li atorga sentit ni finalitat; és aquí, com nosaltres mateixos, sense que hi calguin altres explicacions que l'evidència. Però trobar sentit i finalitat a la realitat és una exigència humana, per bé que, probablement, tret de les seves pròpies accions, res no en té. Atès que sempre perseguim alguna cosa amb les nostres accions i omissions, ens és difícil d'admetre que ens estiguem en un món natural dominat per l'atzar. En aquest cas, els déus, els personatges mitològics, els herois no serien sinó una projecció a escala còsmica dels nostres desitjos, temences i també, per què no dir-ho, fatxenderies.

Per totes aquestes raons, les societats contemporànies, mancades, encara que sigui parcialment, dels antics mites, rituals i religions, han hagut de cercar noves fabulacions que satisfacin les necessitats que segueixen existint de donar sentit a la vida. D'aquesta manera, tal com intentarem d'exposar a continuació, la fabulació mítica continua present en les produccions culturals més característiques de la nostra època, que són les elaborades per les indústries culturals.

La diversitat mosaica de la cultura actual

La cultura actual, la que es manté vigent als nostres dies i és gaudida pels públics, és diversa pel que fa als continguts, als nivells i també als seus orígens. Productes de tota mena es consumeixen a bastament: hom escolta Mozart i també Raimon; les cançonetes més intranscendents al costat dels *lieder* de Schubert; llegim l'*Odissea* i també les aventures del detectiu Carvalho; *Don Quixote de la Mancha* o *Tirant lo Blanc*, però també *Ulisses* o *La Muntanya Màgica*. Visitem les grans pinacoteques i les runes que ens mostren les millors obres de l'arquitectura clàssica, alhora que gaudim dels monumentals *pastiches* de Port Aventura o de Disneylandia; disposem de la perfecció estilística del Pavelló Alemany de la Fira de Barcelona de l'any 1929 de Mies Van der Rohe, i també de l'orgia *kitsch* de Las Vegas glorificada per Robert Venturi.

Tot l'arxiu cultural de la nostra tradició és perfectament present en el consum cultural actual. Tanmateix, si s'analitzen amb deteniment els continguts, les formes, així com també la manera com s'elabora la cultura dels nostres dies sense els prejudicis heretats, resulta evident que la cultura representativa de la nostra època és la que va lligada de forma indissoluble a les mediacions tècniques que són a la nostra disposició. Les belles arts responen a una sensibilitat estètica que avui, pel cap baix, està debilitada. La mateixa literatura, si bé en aparença és plena de vigoria, pateix pregones transformacions a causa de les influències que rep del cinema i de la televisió⁴.

La decadència o la manca d'actualitat de la cultura tradicional implica necessàriament el debilitament de les influències que exercien en altres èpoques

4. J. BERRIO, *Estudis sobre cultura contemporània*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 1999.

els seus mites. És per això que hom ha dit que estem immersos en una civilització sense mites. Tanmateix, aquesta afirmació no és correcta, atès que, en debilitar-se i fins i tot oblidar-se els mites tradicionals, n'han aparegut de nous. I això ha succeït així perquè els individus viuen necessàriament en comunitats. Els homes només ho són entre els homes. Les comunitats mantenen units els individus per llaços de tots tipus. Naturalment, n'hi ha de pragmàtics: és evident que la vida en comú possibilita la supervivència; però també n'hi ha de simbòlics i mítics: les comunitats han de tenir una consciència del seu naixement i les seves característiques particulars que les distingeixi les unes de les altres. Totes les nacions tenen mites fundacionals que expliquen el seu origen i que proporcionen raons per a la seva continuïtat. Cal que hi hagi connacionals que configuren el nosaltres i amb els quals poder compartir la llengua i uns valors determinats. Es necessiten herois que marquin la diferència i la superioritat de la tribu pròpia. Totes les nacions, per sobre o per sota de la història científica, en tenen una altra de fabulosa, llegendària, que no sabem si és certa o no —tampoc no importa— i que és mítica. Els catalans tenen una ensenya que originàriament hom suposa que va ser confegida amb la sang d'un dels seus fundadors: el comte Guifré. Aquest és un mite històric. Però és que si repassem les ideologies nacionals actuals trobarem argumentacions del mateix caràcter. Així, tenim que els xinesos han hagut de mantenir la memòria viva de l'heroi nacional Mao, al qual han mitificat en l'ideari col·lectiu. En el frontispici de la casa de la ciutat francesa de Beaune hi ha divisa següent: «Unitat, indivisibilitat de la República, llibertat, igualtat, fraternitat o la mort». Resulta clar que es tracta d'una exaltació mítica dels ideals de la Revolució i una afirmació de jacobinisme quasireligiosa.

La fabulació mítica sempre anava referida a uns temps pretèrits indeterminats. Ningú no es pregunta ara, i mai es va preguntar en altres temps, quan es va produir el naixement d'Atenea o la sèrie de treballs de Teseu. La guerra de Troia era situada en un passat gloriós que no tenia data fins que la historiografia moderna li n'ha proporcionat. La pujada de Moisès al mont Sinai se'ns diu que es produí en un temps històric que no correspon als coneixements que tenim avui de la història d'Egipte i de l'èxode dels jueus. La creació del món que ens descriu la Bíblia és vaga i en tot cas equivocada, però això no li treu la força mítica i religiosa que la narració conté. En tots aquests casos sempre ens trobem al davant de narracions que descriuen fets situats en un temps indeterminat. La cultura de masses ens manifesta clarament que hi pot haver narracions fabuloses, corresponents a temps contemporanis ben determinats I, fins i tot, a futurs imprevisos. La posició que es defensa aquí és que existeix una manera de pensar mítica, que aquesta es manté actualment i que tot sembla indicar que continuarà. Això no priva que realment els pensaments màgics i mítics siguin històricament anteriors a l'aparició de la filosofia I, després, de la ciència. El que no es pot sostenir és que el pensament mític representi el passat i que es dissolgui en aparèixer la filosofia.

La mitogènesi actual

La civilització actual és plena de creences mítiques i de supersticions sense que se les tingui conceptuades com a tals. Per poder-ho constatar hem de deixar de banda per un moment l'enorme bagatge de coneixements filosòfics, científics i tècnics que proporcionen a la nostra cultura una consistència inconeguda en altres èpoques, i ens hem de fixar en el que pensa i fa el comú de la gent; en el sentit que atorga a les diversions, espectacles i models heroics que conrea. Com sempre havia succeït, els mites formen part de les visions del món compartides, de les representacions simbòliques del que es considera dolent o bo, de l'estrany sempre dolent en contraposició del que es considera nostrat, de les creences en fabulacions que prenen la consistència de fets, dels prejudicis sobre móns paral·lels, qualificats de paranormals, de la deïficació de certs personatges que pertanyen a una mena d'Olimp habitat pels famosos de l'esport i dels productes de la indústria de la cultura. Tots aquests fenòmens, citats a tall d'exemple, d'entre els molts que hi ha i que escapen a les capacitats d'anàlisi del present estudi, configuren un nou món mític contemporani⁵. A tall d'exemple, exposarem sintèticament alguns dels casos, amb la intenció d'aclarir el que es vol dir, més que no pas d'analitzar-los amb rigor.

L'esport configura un dels àmbits privilegiats en el qual podem trobar nombrosos exemples del que hem anomenat la *nova mitogènesi*. Els clubs esportius són catalitzadors de fenòmens identitaris que es manifesten, a voltes, de manera brutal i sempre molt rudimentàriament. L'equip i els jugadors que el formen representen el bé i la veritat, mentre que els rivals són l'enemic i el mal. La gent s'identifica tribalment amb el seu equip o amb alguna figura concreta, encara que sigui un mercenari estranger. El que passa a l'entorn del món de l'esport ens demostra que continua vigent la tendència a la glorificació de figures que simbolitzen el triomf dels nostres sobre els altres. En tot el muntatge d'elements simbòlics que envolten les competicions esportives, existeixen un conjunt de normes implícites que coneixen els practicants, els dirigents i els afeccionats. Cadascú fa el seu paper, segons unes expectatives perfectament definides. Un partit de futbol, de bàsquet o un combat de lluita lliure són com les obres coreogràfiques, en les quals tots els sons i els moviments que es fan tenen una càrrega simbòlica perfectament coneguda per actors i espectadors. Tot això configura normes d'actuació que les podem situar ben bé a l'esfera del ritual.

D'entre els objectes i artefactes de consum massiu, un dels que més destaca és l'automòbil. D'antuvi podria semblar que serveix per al transport, però la veritat és que realitza tot un conjunt de funcions que van molt més enllà de les purament instrumentals. La majoria de la gent se'ls compra, fent un veritable sacrifici econòmic, pel conjunt de símbols que comporta la possessió de l'artefacte i per la càrrega emotiva que suposa la seva conducció. Els automò-

5. Aquest tema va ser estudiat, ja fa anys, concretament el 1956, per Roland Barthes, qui pensava principalment en la cultura francesa. Vegeu R. BARTHES, *Mitologies*, Mèxic: Siglo XXI, 1988.

bils tenen un cos fi i estilitzat que pot ser comparable a les escultures dels déus o a les *top models* de les passarel·les. Amb ells, transcendim la limitada condició de caminants llastrats per la gravetat i superem moltes de les limitacions d'espai i temps, o així ho creiem. Menar un cotxe ens proporciona la sensació que hem superat les limitacions del nostre poder. Ens converteix en una mena d'animal individual que ha deixat fora del vehicle moltes de les normes a què ens obliga la civilitat. Podem veure, doncs, que la nostra relació amb l'automòbil té una densitat que va més enllà de les seves funcions materials. Finalment, és un símbol de poder econòmic o, com a mínim, de no ser menys que el veí.

La música de consum i els cantants de moda configuren un univers simbòlic que va més enllà dels continguts estètics que puguin tenir. Els joves són els principals consumidors de les noves tendències musicals, i adoren els intèrprets més significatius del moment. El cas dels Beatles ens proporciona un exemple perfecte de com uns joves de classe baixa de Liverpool es van convertir, gràcies a la difusió de les seves cançons, en éssers que havien transcendit la condició humana, segons sentien llurs adoradors. D'altra banda, el rock i les altres tendències musicals del moment van lligades als moviments ideològics de la joventut, caracteritzats pel distanciament de la política i el pensament modern.

Els casos anteriors són mostres de pulsions i de conductes simbòliques que només formen un sistema si els examinem en el seu conjunt. En canvi, els productes de la indústria de la cultura són els instruments privilegiats en el món actual per crear sistemes mítics més elaborats. Una de les mítiques que ha desenvolupat el cinema és la de la constitució de la nació nord-americana. Els *westerns*, tot i que estan situats en una època molt concreta, expliquen situacions, creen personatges que no han existit, encara que tinguin la capacitat simbòlica de representar la lluita que van lliurar els immigrants per conquerir la naturalesa salvatge —inclosos els indis— i la construcció d'una nova nació. Els personatges que hi surten són arquetípics i simbolitzen les virtuts i els defectes del poble nord-americà en el seu conjunt: la potència, l'agressivitat, la capacitat de l'individu aïllat de vèncer tot tipus de dificultats. Un dels aspectes que destaquen els films de l'Oest és que hom val per allò que posseeix o per la capacitat que té per aconseguir els seus objectius, i no pas pel seu origen familiar.

La cinematografia va crear herois i heroïnes de característiques diferents de les de les mitologies anteriors. Els actors, persones reals, quedaven impregnats pels papers que representaven als films. Llavors accedien a una mena d'estadi per sobre del comú dels mortals. Aquest mecanisme mític fou aprofitat per la indústria amb la creació de l'*star system*⁶. Després, amb les transformacions que ha patit el cinema a causa de la televisió, l'*star system* s'ha diversificat i ha envaït altres àmbits de la vida social, com l'esport, la televisió, la moda i la

6. E. MORIN, *Les stars*, París: Éditions du Seuil, 1957.

premsa del cor. Un cas curiós és el dels personatges de les famílies reials, molts dels quals s'han convertit en figures populars, al marge de llur funció política. El poble s'interessa per la seva vida íntima perquè els reis i nobles sempre han estat persones públiques per definició. El recent cas de Lady Di és un exemple de deïficació, causa de les circumstàncies rocambolesques de la seva separació i mort. Els mitjans de comunicació participen de forma interessada en l'expansió dels fenòmens de mitificació. D'aquesta manera, eleven a la categoria d'estrella personatges que no tenen cap mena d'importància real per a la vida de la gent; si és el cas d'un artista, científic o polític vertaderament important, el que en ressalten són els aspectes més anecdòtics de la seva biografia i, per tant, mancats de transcendència.

La televisió és el mitjà central dins el sistema comunicatiu dels nostres dies. Ha heretat els procediments i les funcions de la literatura, del cinema, de les historietes il·lustrades, i també moltes de les que exercia primitivament la ràdio. Per tant, és en la televisió on se centren actualment la creació i la divulgació de les creences, supersticions i fabulacions de la cultura de masses. Aquest mitjà audiovisual intervé a tots els nivells de la societat i a totes les seves esferes, tant en la privada i social com en la pública. A causa d'això, en parlar d'esports, de cinema, de cultura, ens referim d'alguna manera o altra també a la televisió.

Un altre cas notable dins la cultura de masses és el de l'actualització de supersticions antigues, com ara l'astrologia. És paradoxal, però ens proporciona un símbol remarcable de la cultura dels nostres temps, que a l'època que la ciència astronòmica, la genètica i, en menor escala, la psicològica, han experimentat avenços espectaculars, s'hagi produït el renaixement d'una antiga creença mesopotàmica que circumscriu la conducta humana a la influència dels astres. Una altra paradoxa la tenim en el fet que, mentre que les diverses esglésies cristianes pateixen una clara regressió als països desenvolupats, s'importin religions orientals i, fins i tot, se'n creïn de noves. El fenomen dels extraterrestres i dels ovis és un clar exemple de la creació d'una pseudoreligió a l'època de la ciència, amb aparicions, missatges que es proporcionen a escollits i miracles que prenen ara una dimensió tecnològica.

Nous gèneres mítics

Es pot constatar fàcilment que els films, els telefilms i fins i tot les cançons es refereixen preferentment als temps actuals o a temps històrics determinats. Si partíssim, doncs, d'una concepció tancada de mite pel que fa referència al temps, la cultura de masses cauria fora de la definició. És evident que hi ha narracions de tema mític a moltes pel·lícules. La mitologia grega és present a moltes de les narracions que elabora la indústria de la cultura, però en aquest cas el que tindríem seria una recreació audiovisual de vells temes. Però la majoria de les fabulacions de la cultura de masses corresponen a temps perfectament històrics i fins i tot al present i al futur, i això és realment característic de la civilització tècnica actual. La fabulació sobre temes situats en un horitzó futur és una innovació en la cultura occidental, si més no com un gènere

definit. Històricament, el que hi ha hagut són les prediccions i els augurs, però mai una rondallística, ni una literatura orientada al futur. Certament que alguns mites, com el de les races metàl·liques d'Hesiod, poden fer referència als destins de la humanitat, però, en general, la mítica es refereix a un temps indeterminat.

La cultura contemporània ha inaugurat una nova fabulació que no dubtarem de qualificar de mítica, continguda en la literatura i la filmografia de caràcter futurista. L'impacte de la ciència en forma d'aplicacions tecnològiques a la societat és molt present en la consciència contemporània. L'experiència dels canvis perceptibles durant l'existència vital d'una sola generació ha facilitat la creació de narracions situades en futurs més o menys indeterminats, les quals, de fet, són fabulacions sobre els mons possibles. Si els mites tradicionals se situaven en uns temps anteriors, la ciència-ficció es projecta sobre futurs indeterminats, anticipacions del que podria esdevenir que ningú no pot judicar com a certes o falses, perquè no existeixen. Les podem considerar com a mites fundacionals de mons que ens expliquen simbòlicament el que podria ocórrer, a partir de fabulacions sobre les conquestes tècniques de la humanitat. Els temes futuristes són presents en la literatura actual i també en les narracions audiovisuals. El cinema ha produït obres notables dins d'aquest gènere. Citarem aquí només els exemples magnífics de *Metrópolis*, de Fritz Lang, o el film de Stanley Kubrick *2001, una odissea de l'espai*. A manera de conclusió, direm que tant la fabulació sobre el passat com la referida al futur creen situacions i models que ens serveixen per dotar de significacions mítiques el món contemporani⁷. També afirmarem que el pensament mític actual continua vigent i que el trobem en moltes de les normes de conducta, tan bon punt anem més enllà de les simples aparences. Cal no entendre aquesta afirmació com si fos una presa de posició en contra de la racionalitat filosòfica i científica. Tot el contrari, després de constatar l'actualitat del pensament mític, el que fem és una mena de denúncia amb la intenció de fer evidents algunes de les paradoxes que existeixen en la cultura contemporània. Sobretot, el que considerem intolerable és que es mantinguin creences supersticioses i màgiques sobre aquelles qüestions que han estat perfectament resoltes per la ciència. En canvi, reconeixem l'evidència que hi ha nombrosos àmbits en els quals la ideologia i el mite són indispensables. Comptat i debatut, aprofundir sobre la naturalesa mítica de la nostra cultura és un projecte científic de gran interès per a la filosofia i les ciències socials.

Bibliografia

- BARTHES, Roland (1988). *Mitologies*. Mèxic: Siglo XXI.
 BATLLÓ, Jordi; PÉREZ, Xavier (1995). *La llavor immortal. Els arguments universals en el cinema*. Barcelona: Empúries.
 BERRIO, Albert (1991). «*Edipo re* de Pier Paolo Pasolini». *Temes de Disseny*, 14, p. 93-101.

7. E. SUBIRATS, *0* Barcelona: Anthropos, 1991, p. 177 i s.

- BERRIO, Jordi (1995). «La nova cultura mítica». A EQUIP CETC (1995). *Els valors professionals de la cultura a Catalunya*. Barcelona: Proa.
- (1999). *Estudis sobre cultura contemporània*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. Servei de Publicacions.
- CAMPBELL, Joseph (1991). *El poder del mito*. Barcelona: Emecé Editores.
- CASSIRER, Ernst (1971). *Filosofia de las formas simbólicas*. 3 vols. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.
- COSANDEY, Roland; GAUDREAU, André; GUNNING, Tom (1992). *Une invention du diable? Cinéma des premiers temps et religion*. Lausanne: Les Presses de l'Université Laval.
- CRANY, Jonathan; KWINTER, Samford (eds.). *Incorporaciones*. Madrid: Cátedra.
- ECO, Umberto (1963). *Apocalípticos e integrados ante la cultura de masas*. Barcelona: Lumen.
- (1979). *Obra abierta*. Barcelona: Ariel.
- (1981). *Lector in fábula*. Barcelona: Lumen.
- FALUDI, Susan (1993). *Reacción. La guerra no declarada contra la mujer moderna*. Barcelona: Anagrama.
- GRAVES, Robert (1985). *Los mitos griegos*. 2 vols. Madrid: Alianza Editorial.
- GUBERN, Román (1974). *Mensajes icónicos en la cultura de masas*. Barcelona: Lumen.
- KIRK, G.S. (1992). *La naturaleza de los mitos griegos*. Barcelona: Labor.
- KOLAKOWSKI, Leszek (1990). *La presencia del mito*. Madrid: Cátedra.
- MAY, Rollo (1992). *La necesidad del mito. La influencia de los modelos culturales en el mundo contemporáneo*. Barcelona: Paidós.
- MOLINA FOIX, Juan Antonio (ed.) (1974). *Horroroscope. Mitos básicos del cine de terror*. Madrid: Nostromo Editores.
- MORIN, Edgar (1957). *Les stars*. París: Éditions du Seuil.
- (1966). *El espíritu del tiempo*. Madrid: Taurus.
- RANK, Otto (1981). *El mito del nacimiento del héroe*. Barcelona: Paidós.
- SHELLEY, Mary (1984). *Frankenstein o el modern Prometeu*. Barcelona: La Magrana.
- STEINER, George (1991). *Antígonas*. Barcelona: Gedisa.
- SUBIRATS, Eduardo (1991). *Metamorfosis de la cultura moderna*. Barcelona: Anthropos.
- VATTIMO, Gianni (1990). *La sociedad transparente*. Barcelona: Paidós-Universitat Autònoma de Barcelona.
- VERJAT, Alain (ed.) (1989). *El retorno de Hermes*. Barcelona: Anthropos.
- VERÓN, Eliseo; ESCUDERO CHAUVEL, Lucrecia (comps.) (1997). *Telenovela. Ficción popular y mutaciones culturales*. Barcelona: Gedisa.

Jordi Berrio és professor de Sociologia de la Comunicació de la Universitat Autònoma de Barcelona. Ha publicat diversos articles i llibres en els àmbits de l'opinió pública i de la cultura contemporània.
